

КУЛЬТУРНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ПАНТЕЛЕЙМОНА КУЛІША

Валентина ЛАЗАРЄВА

молодший науковий співробітник відділу історико-правових та теоретико-методологічних проблем українознавства ННДІУВІ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню культурницьких ідей видатного українського діяча другої половини ХІХ ст. П. Куліша, які є одним із визначальних чинників державотворення. На закладах концептуальних українознавчих візій розкриваються основні складові культури, на які звертав увагу вчений у відродженні й розвитку нації, формуванні її самодостатності. Зокрема, акцентується увага, що культура є головною підставою гармонійного розвитку спільноти. У дослідженні висловлена думка, що на шляху культурного поступу виняткове значення мають вивчення рідної мови, розвиток освіти і виховання, відродження традицій, звичаїв, духовності, які втілюють у собі потужний потенціал нації.

Ключові слова: спадок П. Куліша, культура, мова, освіта, виховання, українознавство, духовність, державотворення, спільнота.

Культура є одним із центрів українознавства. Українознавство – «шлях до пізнання, самопізнання, самотворення українства, здійснення ним своєї історичної місії» [2, 52].

Культура в розвитку народу, нації, держави є визначальною. Питання ролі культури як одного із найважливіших чинників державотворення активно досліджувалися нашими попередниками,

зокрема М. Максимовичем, О. Бодянським, М. Костомаровим, В. Антоновичем та ін.

Нині увагу до себе привертає багатогранна діяльність визначного громадського діяча, письменника і науковця Пантелеймона Куліша, що більш як півстоліття, внаслідок різних обмежень і заборон у попередні роки, була малодослідженою. Зацікавленість його спадком насамперед можна пояснити тим, що в його вагомому творчому доробку наскрізною постає проблема ролі мови, освіти і виховання, духовності, культури в історичній долі України й українського народу. Як відзначив М. Грушевський, П. Куліш був гуртвником нації «на ґрунті культури» [7, 92].

Вибір теми дослідження обумовлюється кількома аспектами: значимістю внеску П. Куліша в окремі складові українознавства; важливістю ідей П. Куліша для реформування українського суспільства та потребою наукового осмислення діяльності ученого в нових реаліях.

У статті робиться спроба вивчення та осмислення творчої спадщини П. Куліша щодо ролі культури в житті українського народу.

Творчість П. Куліша притягувала увагу своїми культурницькими ідеями як його сучасників, так і вчених пізнішої доби, зокрема, його доробок досліджували: М. Драгоманов («Чудацькі думки про українську національну справу»), І. Франко («Українські «народовці» і радикали»), С. Єфремов («Провіянний Куліш»), Д. Дорошенко («П. О. Куліш, його життя й літературно-громадська діяльність»), а також наші сучасники: Є. Нахлік («Особистість, письменник, мислитель»), П. Кононенко, Т. Кононенко («Могутній талант»), Л. Токар («Духовна спадщина П. Куліша як джерело українознавства»), О. Гомотюк («Злет і трагедія українознавства на зламі епох (90-ті роки ХІХ ст. – перша третина ХХ ст.)»), Л. Похила («Історичні погляди П. Куліша»), Я. Калакура («Основні етапи формування джерельної бази з історії української державності») та ін. Цілісний погляд на спадщину П. Куліша став домінуючим у дослідженнях науковців ННДІУВІ, присвячених вченому [9]. Все це сприяло виробленню єдиного підходу до вивчення проблеми культури в творчості П. Куліша, який добре розумів, що через культуру людина пізнає себе у світовій та власній історії. Тому питання творення української нації, формування її самодостатності були визначальними у діяльності П. Куліша. Визначення напрямів розвитку та засобів реалізації своїх ідей потребувало наполегливої праці, яка зробила його одним із найвизначніших інтелектуалів нації у повсякчасному пошуку шляхів піднесення культури народу.

Особливу увагу П. Куліш звертав на роль мови, її відмінність (а тому і самодостатність) від інших мов, зокрема російської. Вчений вважав, що мова відображає культурно-освітній розвиток нації і держави. Він глибоко усвідомлював, що «... одне тільки зосталось при нас – живе українське слово...» [6, 407] як головний складник культури. Створена ним абетка («кулішівка») засвідчила надзвичайно високий рівень духовного світу українського народу.

Мандруючи по Україні, П. Куліш використовував кожну нагоду, щоб відшукати кобзарів, записати з їхніх вуст нові варіанти дум і пісень. Він стає збирачем, дослідником, опрацьовує поетичні перлини народної творчості. Зібраний ним матеріал увійшов до двотомної збірки «Записки о Южной Руси» (1856–1857), у якій, до речі, уперше було застосовано «кулішівку».

У передмові до першого тому вченой висловив бажання задовольнити прагнення українців до самопізнання. За П. Кулішем, його праця мала стати енциклопедією різноманітних свідчень про народ, «який говорить українською мовою» [7, 5–6].

П. Куліш рішуче стояв в обороні українського слова, що найяскравіше проявилось в його практичних діях. Відсутність українського словника [10, 2] наштовхнула його активно працювати і в цьому напрямі. Вчений зібрав багато фольклорно-історіографічного та етнографічного матеріалу для словника українських слів, який постійно друкувався на сторінках журналу «Основа». Зібраний матеріал став основою для видання чотиритомного українсько-російського словника, що вийшов під редакцією Б. Грінченка (1907–1909).

Виданий П. Кулішем перший історичний роман українською мовою «Чорна рада. Хроніка 1663 року» (1857) в усій повноті розкрив багатство рідної мови, близької до народної. Письменник широко використовував такі фольклорні твори, як пісні, прислів'я, приказки тощо. Разом з тим мова героїв індивідуальна, у разі потреби автор вживає давньоруські слова, церковнослов'янізми. Наприклад, мова одного з головних героїв роману Шрама пересипана різними приповідками: «Слізьми рани не залічиш» [8, 51], «Бачу, бачу, куди доля хилить Україну» [8, 119].

У романі детально описано закони і звичаї Запорізької Січі (обрання гетьмана, захист лицарської честі шаблями та запоясниками, шанування старих запорожців тощо). Так, наприклад, за «стрибання в гречку» запорожця Кирила Тура судять за давнім січовим звичаєм: «... усякий братчик, ідучи мимо, зупиниться коло стовпа, вип'є коряк меду чи горілки, калачем закусить, візьме кий, ударить раз винуватого по спині да й пішов своєю дорогою» [8, 155].

У творі «Чорна рада. Хроніка 1663 року» носіїв усної народної творчості й моральних чеснот Запорізької держави зображено в образах сліпих козаків-бандуристів. Далеко бачили ці люди, уміли словом зцілити, окрім того, лікували й замовляли рани. «Може, він, – пише П. Куліш про одного з бандуристів, – помагав своїми молитвами над недужим, а може, і своїми піснями: бо його пісня лилась, як чари, що слухає чоловік і не наслухається» [8, 45].

У П. Куліша майже всі персонажі – цінителі народної пісні. Наприклад, Кирило Тур з будь-якої нагоди співає пісню, зміст якої розкриває стан його душі:

*Ой, котрий, козаченьки, буде з вас у місті,
Поклоніться старій ненці, й нещасній невістці:
Нехай плаче, нехай плаче, а вже не виплаче,
Бо над сином, над Кирилом, чорний ворон кряче!* [8, 157].

У творі П. Куліша особливо яскраво виписана історична тяглість культурних традицій українського народу, які відображають його духовний світ.

Безперечно, значне місце в культурі займає сфера освіти. Відомо, що до середини ХІХ ст. в підросійській Україні не було жодної школи, де навчання велось б рідною мовою. Перша з'явилась у Полтаві (1858), у наступному році була організована в Києві, у приміщенні Києво-Подільського повітового дворянського училища. В основу навчання було покладено «Граматку» (1857) П. Куліша, перший інтегративний підручник для початкової школи. Крім абетки

і граматики, вона включала арифметику, історію, твори з християнської етики. У передмові до підручника вчений теоретично обґрунтував свої переконання про необхідність навчання дітей рідною мовою: «... Треба учить дітей так, щоб... швидко зрозуміли... науку читання... рідною українською мовою... Коли я їх не навчу, то не навчить і лисий дядько» [4, 2], – твердив він.

У «Граматці» сформульована визначальна думка П. Куліша про те, що вже на початку свого життя дитина має бути ідейно спрямована за світоглядом, ідеалами та переконаннями. Для цього на рідній мові вона отримує різнобічні знання: про славне минуле свого народу, видатних діячів, літературні пам'ятки культури, завдяки чому у дітей будуть розвиватися високі патріотичні почуття. Автор доводив, що від того, які зерна будуть посяні в дитячих душах, такими будуть і сходи, а з них – і врожай чи недорід у дорослому віці.

Працюючи тривалий час учителем – викладачем у Луцькому дворянському училищі, старшим учителем історії Рівненської гімназії, вчителем у дворянській школі на Подолі в Києві, – П. Куліш бачив проблеми української освіти у різних місцях Російської імперії.

За твердженням М. Грушевського, у П. Куліша «... культурна програма нерозривно зливалась з програмою релігійною і освітньою» [7, 92]. Так, разом із І. Пулюєм він перекладає Святе Письмо, бо добре розуміє його важливість для духовного піднесення народу. Можна стверджувати, що перекладом Біблії рідною мовою П. Куліш сприяв поверненню українців до своїх духовних витоків і, безумовно, передбачав цілісність духовного життя народу у майбутньому.

Великого значення у духовному житті народу П. Куліш надавав літературі. Він завзято перекладав твори світових класиків: О. Пушкіна, О. Толстого, В. Шекспіра, В. Гете, Ф. Шиллера, Дж. Байрона та ін., запрошуючи, таким чином, українців «до сем'ї культурників» [5, 221]. Вчений свідомо робив підбір творів для перекладу, які в своїй основі стосувались національних мотивів. Так, зокрема, у вірші «До рідного народу,

подаючи йому переклад Шекспірових творів» митець відчув співзвучні думки щодо українського народу про те, що не все ще загублено, бо залишився останній скарб – рідна мова, яка є основою буття і тримає народ як націю.

Отже, П. Куліш був свідомий значення культури у відродженні та розвитку нації, формуванні її самодостатності і тому вважав культуру головною підставою гармонійного розвитку. На шляху культурного поступу українського народу пріоритетного значення надавав піднесенню рідної мови, освіти і виховання, відродженню традицій, звичаїв, духовності і, таким чином, уже в другій половині XIX ст. запрошував повертатися «до сем'ї культурників». Ці ідеї П. Куліша актуальні і в час побудови незалежної України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Грушевський М. С. З історії релігійної думки на Україні. Духовна Україна. – К.: Либідь, 1994. – С. 92.
2. Кононенко П. П. Українознавство – шлях до пізнання, самопізнання, самотворення особистості і народу // Українознавство в системі освіти міста Києва / За заг. ред. П. Кононенка і Б. Жебровського. – К.: Гранд, 1998. – С. 52.
3. Костомаров М. Две русские народности. – Київ – Харків: Майдан, 1991. – С. 72.
4. Куліш П. Граматка. – СПб., 1857. – С. 2.
5. Куліш П. До рідного народу, подаючи йому український переклад Шекспірових творів // «...Книга о ділах народу українського» / Слово до читача, упоряд. В. Т. Лазарева. – К., 2012. – С. 221.
6. Куліш П. Зазивний лист до української інтелігенції. – Твори в 2 т. – К.: Наук. думка, 1998. – Т. I. – С. 407.
7. Куліш П. Записки о Южной Руси: в 2 т. [сост. и изд. Кулиш П.]. – С.-Петербург: Типография А. Якобсона, 1856; 1857. – [Репринт. изд.]. – К.: Дніпро, 1994. – С. 5–6.
8. Куліш П. Твори: В 2 т. – К., 1989. – С. 51.
9. Творчі та ідейні шукання П. О. Куліша в контексті сьогодення: Зб. наук. праць до 180-річчя від дня народження Пантелеймона Куліша / За заг. ред. П. П. Кононенка та І. С. Плюща. – К.: МП «Леся», 2000. – 224 с.
10. Інститут рукопису Національної бібліотеки ім. В.І. Вернадського. – Ф. 1. Літературні матеріали, од. зб. 28554. [Куліш] [Панько] [Омелькович]. Об издании «Украинского словаря». Чорновий автограф [1860–1861], на 2 нenum. арк.

Валентина Лазарева

Культурническая деятельность Пантелеймона Кулиша

Аннотация. Статья посвящена исследованию культурнических идей выдающегося украинского деятеля второй половины XIX в. П. Кулиша, которые являются одним из определяющих факторов государственного строительства. На принципах концептуальных украинознавческих визий раскрываются основные составляющие культуры, на которые обращал внимание ученый в возрождении и развитии нации, формировании ее самодостаточности. В частности, акцентируется внимание, что культура является главным основанием гармоничного развития общества. В исследовании высказано мнение, что на пути культурного прогресса исключительное значение имеют изучение родного языка, развитие образования и воспитания, возрождение традиций, обычаев, духовности, которые воплощают в себе мощный потенциал нации.

Ключевые слова: наследие П. Кулиша, культура, язык, образование, воспитание, украинознавство, духовность, государствостроение, сообщество.

Valentyna Lazareva

Cultural activity of Panteleimon Kulish

Annotation. The article is dedicated to the research of cultural ideas of famous Ukrainian figure of the second half of XIX century – P. Kulish, which are one of the most significant factors of state-building. On the basis of conceptual Ukrainian studies visions main components of culture are revealed which were studied by the scientist in the context of rebirth and development of nation and formation of its self-sustainability. Especially, attention is paid to the fact that culture is one of the main reasons for harmonic development of a community. An opinion is expressed that on the way of cultural step the most essential meaning has got the study of native language, education development, rebirth traditions and spirituality which impersonate a powerful potential of a nation.

Key words: inheritance of P. Kulish, culture, language, education, Ukrainian studies, spirituality, state-building, community.